

آشنایی با دانشوران / شرح حال آیت الله العظمی سید هبة الدین حسینی شهرستانی

پدیدآورنده (ها) : باقری بیدهندی، ناصر

علوم قرآن و حدیث :: نشریه مشکوة :: تابستان ۱۳۷۰ - شماره ۳۱ (ISC)

صفحات : از ۱۰۵ تا ۱۱۸

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/58822>

دانلود شده توسط : محمد باقری صدر

تاریخ دانلود : ۱۴۰۱/۱۰/۲۶

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- شرح حال مستند آیت الله العظمی سید صدر الدین صدر - عبدالله اشعری: بر محمل اخلاق و مدیریت نظریه حضرت آیت الله آقای آقا سید هبة الدین شهرستانی راجع به روزنامه آئین اسلام
- عدالت خواهی در نجف و تحصن خونین در کربلا؛ به قلم آیت الله سید هبة الدین (محمدعلی) شهرستانی
- در رثای آیت الله العظمی سید صدر الدین صدر حجت الاسلام و المسلمین علی دوانی: پناه کشتی ایمان
- آیت الله صدر و دغدغه مدیریت حوزه: گفتاری منتشر نشده از آیت الله العظمی سید موسی شبیری زنجانی درباره آیت الله العظمی سید صدر الدین صدر / حجت الاسلام رضا مختاری
- مرد میدان تقوا؛ شرح حال مرحوم آیت الله العظمی سید محمد باقر درجه ای (آخرین قسمت)
- شرح حال مفسر بزرگ آیت الله العظمی شیخ محمد صالح برغانی (قدس سره)
- راز جاودانگی آیت الله العظمی سید صدر الدین صدر در تاریخ / محسن کمالیان: مسئولیت پذیر و مسند گریز
- «جلوه هائی از سلوک اخلاقی و اجتماعی آیت الله العظمی سید صدر الدین صدر» در گفت و گوی یادآور با آیت الله شیخ ابراهیم رضانی فردوئی: نواب با توصیه آقا به مصر رفت
- مرد میدان تقوا؛ شرح حال مرحوم آیت الله العظمی سید محمد باقر درجه ای مرجع عالیقدر جهان تشیع

ناصر باقری بیده‌ندی

شرح حال و آثار آیت الله العظمی

سید هبه‌الدین حسینی شهرستانی (رضوان الله علیه)

نام و لقب و شهرت

نام گرامیش محمدعلی، لقبش هبه‌الدین و شهرتش شهرستانی است. گویند نام و لقبش به امر امام زمان (عج) در عالم رؤیا انتخاب شده است و علت شهرتش به شهرستانی این است که مادرش از احفاد عالم بزرگ مرحوم میرزامهدی شهرستانی (م ۱۲۱۶ هـ.ق)، معاصر با بحر العلوم، بوده است.

نسب شریفش

والد بزرگوار ایشان سیدحسین حسینی عابد فرزند سیدمحسن صراف، فرزند سیدمرتضی، فرزند سیدمحمد، فرزند میرسیدعلی کبیر*، فرزند منصور، فرزند ابن المعالی است که شوهرخواهر مرحوم آقای وحید بهبانی می باشد و پس از بیست و پنج پشت دیگر به زید شهید فرزند امام سجاد (ع) منتهی می شود.

بیشتر این سلسله جلیله در عصر خود، مقام روحانیت مسلمین را داشته اند. از جمله مرحوم آقا سیدفضل الله شهرستانی وزیراعظم شاه طهماسب اول صفوی است که موقوفات زیادی در

* میر سید علی کبیر باعث بنای سورنجف و کربلا و آوردن آب به آن دو بلده طیبه بود.

بسیاری از شهرستانهای ایران داشته و عایداتش را صرف مراقد ائمه اطهار (ع) در حجاز و عراق و ایران می فرمود.

ولادت و تحصیلات

در ۲۳ ماه رجب سال ۱۳۰۱ ه.ق. در شهر سامرا به دنیا آمد. ده ساله بود که به تحصیل مقدمات و دروس ابتدایی مشغول شد و ۱۹ ساله بود که سطوح و صرف و اشتقاق و نحو و منطق و معانی و بیان و بدیع و عروض را تکمیل کرد و از علوم حساب و هندسه و هیئت و تواریخ و آثار و اخبار و حدیث و رجال و درایه فارغ التحصیل شد و در خلال این مدت از مقالات ادیان و نحل و دروس کلام و فنون حکمت و فلسفه بحث می کرد و به تألیف می پرداخت. در همین سن بود که از کربلا به نجف اشرف هجرت کرد و در محضر اساتیدی چون آیت الله آخوند ملا محمد کاظم خراسانی (م ۱۳۲۹ ه.ق)، آیت الله سید محمد کاظم یزدی (م ۱۳۳۷ ه.ق) و آیت الله شیخ فتح الله شریعت اصفهانی (م ۱۳۳۹ ه.ق) اعلی الله مقامهم به تکمیل معلومات پرداخت. ایشان پس از مدتی کوتاه به خاطر جودت فکر و حدت فهم، به مقام عالی اجتهاد نایل آمد. معظم له دوبار به قم آمد و مورد استقبال و تکریم علمای بزرگ حوزه واقع شد.

اقدامات ایشان

- ۱- تأسیس مدرسه اصلاح در بحرین
- ۲- تأسیس مدرسه اسلام در بحرین
- ۳- تأسیس دعوتخانه در بحرین، این دعوتخانه، در مقابل دعوتخانه های مبلغان نصارا در بحرین احداث شد.
- ۴- شرکت فعال در تأسیس مجله المرشد.
- ۵- انتشار مجله العلم* در سال ۱۳۲۸ ه.ق در نجف که قریب دو سال ادامه یافت.
- ۶- تأسیس مکتبه الجوادین العامه در سال ۱۳۶۰ ه.ق.

* آیت الله شهید مرتضی مطهری درباره مجله «العلم» می فرمود: در پشت مجله، در وسط صفحه، کلمه العلم به خط نستعلیق کلیشه شده بود و در چهار گوشه آن چهار حدیث زینت بخش پشت مجله بود. در خود آن مجله نوشته شده بود که روزی یک مستشرق آلمانی به ملاقات آقای شهرستانی آمد و پشت مجله را با همین ترتیب دید، پرسید اینها چیست که در پشت این مجله نوشته شده؟ به او گفته شد اینها چهار دستور از پیغمبر

مجاهدات او

علامه شهرستانی در انقلاب عراق، یکی از رهبران مبارزه بود و از اول سال ۱۳۲۳ هـ.ق تا آخر ربیع الثانی ۱۳۳۴ هـ.ق برای جهاد با دشمنان کشور عراق، مسافرت می کردند و در طول این مدت از سواحل فرات تا بصره و از سواحل دجله تا کوت العماره مشغول محاربه و مجاهده بوده اند و در سال ۱۳۳۸ هـ.ق ایشان داخل در انقلاب عراق شد و تحت ریاست آیت الله میرزا محمد تقی شیرازی با دشمنان کشور و استعمارگران غربی به نبرد پرداخت. در بوجه این نبرد، میرزای شیرازی رحلت کرد و سیده هبه الدین با گروهی دیگر دستگیر و اسیر و در دادگاه عمومی جنگ به اعدام محکوم شد، نه ماه از این جریان گذشته بود که در ۱۳۳۹ هـ.ق از حکومت انگلیس فرمان عفو عمومی صادر شد و معظم له از زندان آزاد گردید و بیش از سه ماه نگذشت که در سال ۱۳۴۰ هـ.ق به امر ملک فیصل و اصرار پیشوایان دینی، به مقام وزرات معارف رسید و در زمان تصدی این مقام منشا خدماتی شد.

مسئولیت‌های معظم له

۱- در سال ۱۳۴۰ هـ.ق به مقام وزرات معارف بغداد رسید و طی یازده ماه که عهده دار این مسئولیت بود تحول شگرفی در این وزارتخانه به وجود آورد و در بیستم ذی الحجه ۱۳۴۰ هـ.ق به علی همراه با همقطاران خود استعفا کرد و دیگر به وزارتخانه بازنگشت.

۲- در محرم سال ۱۳۴۲ به امر پادشاه عراق و اصرار علما، به ریاست دیوان عالی تمیز که به مجلس تمیز جعفری موسوم شد، نایل گردید و تا سال ۱۳۵۳ هـ.ق ریاست مجلس یادشده را داشت.

۳- از ایالت بغداد به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد.

سیده هبه الدین در طول دوران مسئولیت خود هرگز از محدوده تعالیم اسلامی و اصول قرآن

ما درباره علم است، بعد برایش ترجمه شد که پیغمبر اسلام فرموده: تحصیل بر هر مسلمانی اعم از زن و مرد از هر صنف که باشد فریضه و واجب است، و فرموده: از گهواره تا گور دانش بجوید، و فرموده: علم را بجوید ولو این که بخواهد تا چین به دنبالش بروید، و فرموده: حکمت و علم گمشده مسلمانان است و هر جا آن را بیابد برمی دارد و اهمیت نمی دهد که گمشده خود را از دست چه کسی می گیرد.

آن مستشرق، اندکی فکر کرد و بعد گفت: اوه شما چنین دستورهایی داشتید که پیغمبر شما علم را بر شما فرض شمرده که نه از نظر افراد و اختلاف جنسی، نه از لحاظ زمان، نه از لحاظ دینی، قید قرار نداده، و باز این قدر در جهالت باقی هستید؟ و این قدر بی سواد در میان شما وجود دارد؟ ...

و سنت پیامبر (ص) با بیرون نگذاشتن و در کارهای خود جز نشر اسلام و اعتلای کلمه توحید و عزت مسلمین و اقامه حق و زدودن باطل، هدفی نداشت و در این راه موفقیت‌های شایانی کسب کرد.

پیشامدها ناگوار

معظم له در سال ۱۳۴۲ مبتلا به چشم درد سختی شد و برای معالجه به سوریه سفر کرد. متأسفانه معالجات مؤثر نینفاد و مردمکهای چشمش ضایع شد و چشم جهان بینش از دست رفت با این همه از نگارش دست نکشید به طوری که پس از بیماری نیز هر روز چهل صفحه می نوشت.

تألیفات ایشان

تألیفات و آثار علامه هبة الدین را بالغ بر سیصد و پنجاه جلد کتاب و رساله نوشته اند که اسامی باره ای از آنها را در اینجا می آوریم.

در تفسیر و علوم قرآنی

- ۱ - المحيط تفسیری است در هشت مجلد بزرگ که با اسلوب جدید نوشته اند ولی نا تمام است.
- ۲ - حجة الاسلام خلاصه تفسیر فوق است که برای محصلین مدارس عالیّه نوشته اند لکن نا تمام است.
- ۳ - سراج المعراج در تفسیر آیات معراجیه و حل مشکلات معراج.
- ۴ - تفسیر سوره واقعه که قسمت مهمی از آن در ماهنامه (المرشد) در بغداد منتشر شده است.
- ۵ - رساله ذوالقرنین و سدیا جوج و ماجوج که در حل مشکلات آیات این دو قضیه نگاشته شده و طبع سوم این کتاب با مقدمه و تعلیقات آقای حاج میرزا عباسقلی واعظ چرندابی در تبریز منتشر شده است.
- ۶ - تنزیه التنزیل که به قلم آقای خسروانی به فارسی ترجمه شده است.
- ۷ - القرآن امام الكل فی الكل که شامل اصول علم تفسیر و دیگر علوم اسلامی است.

در عقاید

- ۱ - الانتقاد حول تصحیح الاعتقاد که بخشی از این کتاب در «المرشد» چاپ و منتشر

شده ولی ناتمام است.

۲- المعارف العالیه للمدارس الراقیه که توسط مرحوم حاج سراج انصاری به فارسی ترجمه و قسمتی از آن در ماهنامه «مسلمین» چاپ شده و سپس مجموع مطالب آن بار دیگر به وسیله آقای غلامرضا خلیقی به فارسی درآمده و به نام معارف عالیہ اسلام در قم منتشر شده است.

۳- دین البشر فی الطریقه الصاحه لسیر الانسان.

۴- الروحیات الكتاب المفتوح الی عوالم الروح.

۵- الامامة و الامة که چند سال پیش ترجمه فارسی آن به نام «امت و امامت» در تهران منتشر شد.

۶- الفاروق فی فروق الاسلام.

۷- مواهب المشاهد فی واجبات العقاید. منظومه ای است که به سال ۱۳۶۴ هـ ق در تهران چاپ شده است.

۸- نظم العقاید که مختصر کتاب فوق است.

۹- توحید اهل التوحید در مطبعه فلاح بغداد در سال ۱۳۴۱ هـ ق چاپ شده و وزارت معارف عراق تدریس کتاب مزبور را در مدارس تصویب کرد و در سال ۱۳۴۳ هـ ق مجدداً منتشر شد و آقای سیدصادق خان سرپرست نماینده معارف ایران در بین النهرین آن را به فارسی ترجمه کرد و در سال ۱۳۵۲ هـ ق در تهران چاپ شده است.

۱۰- القوت و الملکوت در اثبات توحید.

۱۱- الجبر و الاختیار.

۱۲- الشیعه و الناصبه.

۱۳- تعلیقه علی النکت الاعتقادیه شیخ مفید (م ۴۱۳ هـ) که در مکتبه مرتضویه تهران به چاپ رسیده است.

۱۴- ذکرى الصوفیه. منظومه ای در رد صوفیه است ۳.

۱۵- حلول الحلول. رد بر صوفیه ۴.

در فقه

۱- فیض الساحل و اجویة مسائل اهل السواحل

۲- تحریم نقل الجنائز المتغیره رسالة اصلاحیه ای است که در سال ۱۳۲۹ هـ ق چندین

بار چاپ شده است. (علامه سید شرف الدین عاملی (م ۱۳۷۷ هـ ق) کتاب بغیة الفائز فی

جواز نقل الجناز را در رد این کتاب نوشته است.^۵

- ۳- یاقول النحر فی میقات البحر.
- ۴- الدخانیة. رساله ای است در این که استعمال دخانیات مفطر روزه نیست.
- ۵- التنبیه. در تحریم تشبه که در سال ۱۳۴۰ هـ ق در بغداد چاپ شده است.
- ۶- اسغی المشارب. درباره تراشیدن و تطویل شارب نوشته اند.
- ۷- التفتیش. رساله ای است فارسی درباره مفاسد تراشیدن ریش، دومرتبه، بار اول در نجف سال ۱۳۴۰ هـ ق و بار دیگر به سال ۱۳۴۲ هـ ق در تبریز چاپ شده است و میرزا ابوتراب هدائی آن را به نظم کشیده است.
- ۸- خطب فی الجهاد و الاتحاد.
- ۹- کتاب فی احکام اهل کتاب.
- ۱۰- حکمة الاحکام که در آن از فلسفه تشریح بحث می شود.
- ۱۱- حرّیة الفکر بالاجتهاد که به اتمام نرسیده است.
- ۱۲- التکف و الاسبال.
- ۱۳- دلیل القضاة که دو جلد است.
- ۱۴- الفیاض حواش علی الریاض. هنوز مدون نشده است.
- ۱۵- فقه حی، که ناتمام است.
- ۱۶- رساله ای در صوم
- ۱۷- رساله فی وجوب صلاة الجمعة.
- ۱۸- الزواج الموقت.

در اصول

- وقایه المحصول فی شرح کفایه الاصول، در این کتاب تقریرات مرحوم آخوند خراسانی را با حسن اسلوب تألیف کرده است.

در تاریخ

- ۱- سیره خیرة البشر که در تاریخ حضرت محمد بن عبدالله (ص) است.
- ۲- کتاب امیرالمؤمنین علی (ع) که در تاریخ و مناقب آن بزرگوار است.
- ۳- نهضة الحسین (ع) که چاپ اول آن در مطبعه دارالسلام سال ۱۳۴۵ هـ ق بود و بعد

از آن بارها تجدید چاپ شده است. این کتاب به زبان انگلیسی و فارسی ترجمه شده که ترجمه فارسی آن توسط علیرضا حکیم خسروی صورت گرفته و «عظمت حسین» نام دارد. علامه مجاهد حاج شیخ محمدحسین آل کاشف الغطاء در تقریظی بر کتاب می نویسد: این اثر از آثار جاویدی است که نه تنها می توان از کتب عصر شمرد، بلکه باید از کتب دهر به حساب آورد و نباید جریان آن را به زمان محدودی منحصر داشت، بلکه باید غیر محدود و ابدی دانست و مانند این کتب پربهاست که افکار را به ثمر رسانیده و عزائم را نشاط می افزاید و همانا روح اهتمام به فنای در راه حق و حقانیت و شوق فداکاری در طریق شهامت و عزت نفس را در مطالعه کنندگان خود به جنبش می آورد.

۴- المصنوع فی نقد اکتفاء القنوع بما هو مطبوع

۵- الخیة فی الشیبة که به زبان ترکی نیز ترجمه شده است.

۶- کتاب زید الشهید

۷- نقاة الرواة

۸- الروایة، ج ۱

۹- سلاة السادات که ناتمام است.

۱۰- الشمعة فی حال ذی الدمعة

۱۱- ترجمه جابرین حیان الصوفی الکیماوی که در سال ۱۳۴۳ هـ ق قسمتی از آن در

ماهنامه «اصلاح» در بغداد چاپ شده است.

۱۲- طی العوالم فی احوال شیخه الملا کاظم که بخش مهم این کتاب سال ۱۳۲۹ هـ ق

در ماهنامه «العلم» منتشر شده است.

۱۳- ذوی المعالی فی ذریة ابی المعالی

۱۴- النوبختیة که در احوال بنی نوبخت است.

در علوم ریاضی

۱- الهیة و الاسلام، مفصل و مختصر این کتاب نیز از تألیفات ایشان است که چندین

بار به فارسی و به زبانهای دیگر ترجمه شده است.

۲- فذلکة المحاسب. در اعمال اربعه است.

۳- فیصل الدلائل که پاسخ پرسشهایی است که فیصل، فرزند پادشاه مسقط و امام عمان

در سال ۱۳۳۱ هـ ق از ایشان کرده اند.

- ۴- اداء الفرض فى سكون الارض
 ۵- مواقع النجوم فى تحقيق السماء الدنيا و الرجوم
 ۶- نقض الفرض فى اثبات حركة الارض
 ۷- زينة الكواكب فى هيئت الافلاك و الثوابت كه بخشى از آن در سال اول ماهنامه (العلم) منتشر شده و هنوز ناتمام است.
 ۸- الوافى الكاف يا شرح حال جبل قاف كه دفتر مجلة «المرشد» آن را در بغداد چاپ کرده است.
 ۹- الشريعة و الطبيعة كتابى است كه طبيعيات عصر حاضر را با ظواهر شرع تطبيق مى دهد.

در علوم ادبى

- ۱- رواشح الفيوض فى علم العروض كه در سال ۱۳۳۴ هـ ق در تهران به همراه مواهب المشاهد چاپ شده است.
 ۲- تحوّل العجمة و العروبة در بيان لغاتى است كه از فارسى به عربى و از عربى به فارسى نقل شده است.

۳- مجموعه اى شامل رساله هاى ذيل:

- الف) رساله عقد الحباب (منظومه اى در اعراب)
 ب) الدر و المرجان (منظومه اى در علم معانى و بيان)
 ج) رساله الاوراق فى الاشتقاق
 د) رساله السر العجيب فى تلخيص منطلق التهذيب
 هـ) رساله قلادة النهور فى اوزان البحور
 و) نتيجة المنطق (به فارسى)
 ز) متون الفنون
 ح) نادرة الازمان فى دلالة الفعل على الزمان

در فلسفه

- ۱- فيض البارى يا اصلاح منظومة السيزوارى كه در تهذيب منظومة سيزوارى (م ۱۲۸۹ هـ ق) نوشته و در سال ۱۳۴۲ هـ ق در مطبعة عصريه بغداد چاپ شده است.

۲- فلسفه هبة الدين. در محاکمه میان فلسفه قدیم و جدید و فلسفه اسلام و یونان.

در فنون متفرقه

- ۱- فغان اسلام که در هندوستان تألیف نموده اند و در سال ۱۳۳۱ هـ ق طبع شده است.
- ۲- اضرار التدخین که در سال ۱۳۴۳ هـ ق در مطبعة دارالسلام بغداد چاپ شده است.
- ۳- فضایل الفرس. در بیان فضیلت‌های ایرانیان.
- ۴- الفراید که در چندین مجلد است.
- ۵- المنابر کتابی است فارسی و برای واعظان تألیف شده است.
- ۶- انیس الجلیس که از موضوعات نفیس است ولی ناتمام مانده است.
- ۷- ما هو نهج البلاغه. در سال ۱۳۵۲ هـ ق از طرف مجله «العرفان» در سوریه - صیدا منتشر شد. این کتاب توسط مرحوم سیدعباس میرزاده اهری به فارسی ترجمه و در تهران در روزنامه دینی «ندای حق» چاپ شد و سپس بارها تحت عنوان نهج البلاغه چیست؟ با مقدمه آقای علی دوانی منتشر شده است.
- ۸- حل المشاكل که در آن هزار مشکل علمی و ادبی حل شده است.
- ۹- مسیح الانجیل او مسیح القرآن. در ردّ نصارا.
- ۱۰- اسلام برهمی* راجع به اسلام آوردن یکی از مهندسان هندی است که برائرت مباحثه مؤلف با او مسلمان شده است. بخشی از آن مباحثه در ماهنامه «المُرشد» سال اول منتشر شده است.
- ۱۱- قصاری الکلم فی قصاری الحکم
- ۱۲- الباقیات الصالحات
- ۱۳- المناط فی شرف الاسباط
- ۱۴- منهاج الحاج چاپ بغداد.

*در کتاب فرهنگ اسلام شناسان خارجی، ج ۱، ص ۲۰۶، در ترجمه «کلمانی سرا» می نویسد که وی پیرو مذهب برهما بوده و برای تحقیق مدتی پیرامون ادیان مخصوصاً دین اسلام مطالعه و بررسی کرده و در ابتدای جنگ بین المللی سمت مهندس ارتش را داشته و جزء سپاه هند به عراق آمده، در عراق سال ۱۳۳۶ هـ ق برای تحقیق و مباحثه پیرامون اسلام به محضر فقید سید آیت الله سید هبة الدین شهرستانی وارد شده، فریب چندین ساعت مطالبی در رد و ایراد به اسلام آورده و پس از شنیدن جواب کافی اسلام آورده و نام خود را محمد گذاشته است.

- ۱۵- نور الناظر فی علم المرایا و المناظر
 ۱۶- طب الضعفا که ناتمام است.
 ۱۷- الخطابه که در صناعت خطابه و آداب و اصول و تاریخ آن است.
 ۱۸- الهادی الی المهدی (ع)
 ۱۹- التذکره لآل محمد الخیره که در سال ۱۳۴۰ هـ ق در مطبعه دارالسلام بغداد چاپ شده و به لغت «ملایر» ترجمه و در سال ۱۳۴۵ هـ ق در سوریه چاپ شده است.
 ۲۰- المجامیع الاثنی عشر که شامل مطالب ذیل است:
 الف) البغدادیات (ب) الحایریات (در دو جلد) (ج) الکاظمیات
 د) التبدلیات (هـ) الاودیات (و) الحجازیات
 ز) التفثات (ح) نتایج التحصیل (ط) نتایج الحلوم
 ی) الساحلیات (ک) سبایک الافهام (ل) سجل المجالس
 ۲۱- جبل قاف
 ۲۲- الدلائل و المسائل که پنج جلد آن چاپ شده و ظاهراً به بیست جلد می رسد.

دعا

- زبور المسلمین. این کتاب به نام ادعیه القرآن به عربی و فارسی در ایران چاپ شده و اخیراً در ضمن کتاب دعاها و تهلیلات قرآن توسط انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم تجدید چاپ شده است.

آثاری که نام بردیم قسمتی از تألیفات معظم له بود و به قول یکی از نویسندگان محترم اگر فاجعه کوری و نابینایی او در سال ۱۳۴۵ هـ ق پیش نیامده بود، شاید بر «علامه حلی» و «سیوطی» که به کثرت آثار مشهورند پیشی می گرفت.
 علاوه بر این معظم له بر بسیاری از کتب، مقدمه یا تقریظ نگاشته اند از جمله بر، اصول الاستنباط که تألیف سیدعلی نقی حیدری و نهج البلاغه منظوم که از محمدعلی انصاری می باشد.

مشایخ اجازة او

معظم له از علمای بزرگی نظیر آیت الله سیدمصطفی حجت کاشانی و آیت الله سیدمحمد

مجتهد کاشانی و سیدمولوی هندی و آیت الله سیدمحمد مهدی حکیمی و آیت الله سیدمحمد حجت فیروز آبادی قدس الله اسرارهم اجازه اجتهاد داشت و از علمایی نظیر آیت الله شهید شیخ محمدباقر اصطهباناتی شیرازی و سیدعبدالصمد موسوی شوشتری و آل سیدنعمه الله جزایری و امیر سیدمحمد آل الامیر سیدعلی کبیر و سید حسن بن هادی شرف الدین کاظمی و... اجازه روایت دریافت کرد^۷.

شماری از افرادی که از معظم له اجازه روایت دارند

سید شهاب الدین حسینی مرعشی، سیدمحمد علی روضاتی، میرزا محمدعلی تبریزی خیابانی، شیخ محمدحسین اعلمی حائری، میرزا محمدعلی مدرس تبریزی، محمدحسین جلالی، سیدمحمد مهدی علوی و...

ستایش دانشمندان از ایشان^۸

امیرنصر عربی، انیس شهاب العلوی الحضرمی ضمن تجلیل از کتاب نهضة الحسين ایشان او را این گونه می ستاید: «سیدهبه الدین الحسینی که مرد علم و دیانت و پهلوان اصلاح و نهضت است وصیت مشتهره و شهرت منتشره و صفت شایعه و نعمت ذایعه او بی نیاز از توصیف و مستغنی از تعریف می باشد...»^۹

فیلسوف شهر و علامه فاضل مصر، شیخ طنطاوی جوهری، در اهمیت کتاب نهضة الحسين مطالبی دارد و از مؤلف آن سیدهبه الدین شهرستانی به عنوان علامه دوران و یگانه زمان، صاحب جود و سماحت یاد می کند.

دکتر محمدهادی امینی در معجم رجال الفکر^{۱۰} او را این گونه می ستاید: «عالم مجتهد محقق، مفسر، سیاسی، منحلک، واحد قاده الثورة العراقية تولى وزارة المعارف سنة ۱۹۲۱ و... نویسنده محترم، مرحوم حاج سراج انصاری از استاد خود این گونه یاد می کند: «حضرت آیت الله العظمی استاد معظم آقای سیدهبه الدین شهرستانی مدظله العالی نسبت به انتشارات این جانب حق بزرگی دارند.»

مؤلف گنجینه دانشمندان می نویسد: «مرحوم علامه بزرگوار و مجاهد فداکار، آیت الله سیدمحمدعلی مشهور به هبه الدین شهرستانی که از نوابع زمان ما و نوادر دانشمندان و پیکره علم و سیاست و بیان و قلم و صاحب تصانیف کثیره بودند از اکابر علماء و اعظام دانشمندان شیعه و مفاخر امامیه و مسلمین می باشند.»

مؤلف محترم کارنامه علامه مجلسی در صفحه ۲۰ کتاب خود می نویسد: سیده‌الهدیه الدین شهرستانی علامه کبیر، مصلح سترگ شرق، فیلسوف عصر ما که فهرست تألیفات و رساله های ایشان بالغ بر سیصد و پنجاه جلد کتاب و رساله است...»^{۱۱}

استاد علی دوانی می نویسد: «علامه نامی آیت الله سیده‌الهدیه الدین شهرستانی از مفاخر دانشمندان شیعه در نیم قرن اخیر و نابغه شرق نامیده می شدند»^{۱۲}.

حضرت آیت الله العظمی مرعشی در الطرق و الاسانید الی مرویات اهل البیت (ع) ایشان را این گونه می ستاید: «العلامة الجليل، المتكلم القدير، صاحب التألیف الكثيرة حجة الاسلام والمسلمين السيد محمد علي شهرستانی الحائري الشهير بالسيد هبة الدین...»

ملکات روحی

در باب اخلاق و صفات ایشان، یکی از ادبا به نام سیداحمد جمال الحسینی، مقاله ای نوشته که در کتاب هبة الدین شهرستانی صفحه ۶۲ چاپ شده است^{۱۳}.

ضمناً در کتاب علما و معاصرین آمده است: آن بزرگوار در اخلاق جمیله و صفات جلیله آیتی عظیم است با آن جلالت و شوکتی که در عرب و عجم و در نظر همه طبقات مردم دارند در نهایت تواضع، و بر قاطبه علماء و محدثین و محصلین مروج و لحظه ای از مباحثه علم و تحقیق و مذاکره آیات و اخبار فارغ نیست^{۱۴}.

معظم له مشوق نویسندگان و خدمتگزاران به اسلام بودند. مرحوم حاج سراج انصاری در مقدمه کتاب خود شیعه چه می گوید؟ می نویسد: «یکی از مشوقینی که مرا به انتشار این کتاب تشویق می فرمود ایشان بود»^{۱۵}.

نویسنده دانشمند کتاب هبة الدین شهرستانی در این خصوص می نویسد: السيد هبة الدین آية في الاخلاق الفاضلة والخلال الجلیلة فهو على جانب عظیم من البساطة والزهد والعفة و الاخلاص والاستقامة و كل من شاهده في جلسة افتتن به، وهو مع لطفه ودعته و مزاحه مهاب مأمون الساحة موضوعه ثقة واثمان حتى عند أعدائه^{۱۶}.

شماری از شاگردان ایشان

از شاگردان معظم له می توان شیخ جعفر نقدی، شیخ محمدرضا شبیبی، سیدسعید کمال الدین و حاج سراج انصاری را نام برد.

حاج سراج انصاری در مقدمه کتاب خود شیعه چه می گوید؟ می نویسد: «من هفت سال

در خدمت ایشان استفاده‌ها نموده‌ام...»

وفات

سرانجام، آیه‌الله العظمی سید هبة‌الدین شهرستانی، در بهمن ماه ۱۳۴۵ شمسی مطابق با ۱۳۸۶ هـ ق در سن ۸۵ سالگی در کاظمین چشم از جهان بریست و به عالم باقی شتافت و در صحن مطهر کاظمین، جنب کتابخانه جوادین (ع) مدفون شد.

مقاله‌ای را با شعری از «صفیه» عمه رسول خدا (ص) که در رثای آن حضرت سروده به پایان می‌بریم.

فَأَمَّا تَمَسُّ فِي جَدِّهِ مَقِيمًا فَقَدْ عَشْتُ ذَا كَرَمٍ وَطَيْبٍ
وَ كُنْتُ مَوْفِقًا فِي كُلِّ أَمْرٍ وَفِي مَنَابِ مِنْ حَدِّ الْخُطُوبِ
یعنی: تو در حالی مقیم خاک گشتی که در دنیا با بزرگواری و پاکیزگی زیسته بودی. و در همه کارهای سخت و حوادث دشوار روزگار همواره کامیاب و موفق بودی.

پی نوشتها:

- ۱- اسلام و هیئت، ص ۸۲
- ۲- سر تأخر المعارف فی العراق، جاب بغداد
- ۳- حقیقة العرفان، ص ۷۷
- ۴- الذریعة، ج ۷، ص ۷۸
- ۵- تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان در دو قرن اخیر، ج ۱، ص ۲۹۶
- ۶- اسلام و هیئت
- ۷- الذریعة، ج ۱، تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان در دو قرن اخیر، ص ۲۸۸. و هبة‌الدین شهرستانی، سید محمد مهدی علوی، ص ۹
- ۸- هبة‌الدین شهرستانی، سید محمد مهدی علوی ص ۶۳، تحت عنوان «خاتمة الكتاب فی اقوال الفضلاء فيه»
- ۹- مقدمة عظمت حسینی
- ۱۰- معجم رجال الفكر والادب، فی النجف خلال الف عام، ص ۲۵۸، محمد هادی امینی
- ۱۱- کارنامه علامه مجلسی، عطایی خراسانی، ص ۲۰
- ۱۲- وحید بهبهانی، علی دوانی، ص ۲۵۹ و ۳۶۰

۱۳- هبة الدين الشهرستاني، سيد محمد مهدي علوي، ص ۶۲

۱۴- علماء معاصرین، ص ۲۰۹

۱۵- مقدمه شيعه چه مي گويد؟ حاج سراج انصاري

۱۶- هبة الدين الشهرستاني، سيد محمد مهدي علوي، ص ۶۱

منابع:

هبة الدين الشهرستاني، سيد محمد مهدي علوي

معجم رجال الفكر والادب في النجف خلال الف عام، ص ۲۵۸، محمد هادي اميني

مقدمة اسلام و هيئت.

مقدمه نهج البلاغه چيست؟، علي دواني

شعراء العري، ج ۹، و ج ۱۰، ص ۶۵

زندگاني حضرت آية الله چهارسوقي، ص ۲۲۷

ريحانة الادب، ج ۴، ص ۳۰۷ و ج ۶، ص ۳۵۰

علماء معاصرین، ص ۲۰۹

علمای بزرگ شيعه از كليني تا خميني، ص ۴۲۶

وفيات العلماء يا دانشمندان اسلامي، حسين جلالی شاهرودي، ص ۲۵۲

مقدمه عظمت حسيني

مؤلفين کتب چاپي، ج ۴، ص ۲۸۲

مصفي المقال، ص ۳۳۷

تاريخ نجف اشرف و حيره، ج ۱، ص ۸۲

مکتب اسلام، سال هشتم، شماره ۴، ص ۵

معارف الرجال، ج ۲، ص ۳۱۹

تاريخچه كربلا، ص ۱۸۱

کارنامه علامه مجلسي، عطايي خراساني، ص ۲۰

گنجينه يا کشکول سياح، ج ۱، ص ۲۰۶، عبد الله خوروش

وحيد بهبهاني، علي دواني، ص ۳۶۰

نايفه فقه و حديث، ص ۲۸۸

شعر و حکمت در ادبيات عرب، مرتضی مدرسی، ص ۳۷ و ۳۹

مجله وحيد، مقاله مرتضی مدرسی

تاريخ روابط ايران و عراق، مرتضی مدرسی، انتشارات فراهانی

شيعه چه مي گويد؟، حاج سراج انصاري